

A CSEH ÖNKRITIKA HÁROM HALOTTJA

A CSEH KÖZÉLETBŐL rövid időn belül három nagy ember távozott: január 23-án Josef Pékár a nagy történész, április 4-én F. X. Saida a cseh irodalmi kritika megteremtője és május 26-án Karel Kramáf, az államférfiú távozott az élők sorából. A cseh történetírás, az irodalom és a politika halottjai ők s életük oly korba esett, amikor a cseh nép sorsa gyökeresen megváltozott: háromszáz év múltán a cseh államiság újjászületett. E nagy esemény kortársai közül Pekaf, Salda és Kramáf különös helyet foglalnak el, mert egyikük sem sodródott el az új élet árával: mindhárman — akár külső, akár belső kényszer folytán, de kicsit kívül vagy felül maradtak a nagy változás mámorán és figyelő helyzetükkel nemcsak a kor alakítói és hordozói voltak, hanem kritikusi is. A kritika a mai cseh életben különösen hálátlan és rendkívüli feladat. Mert az új életre kapott cseh társadalom az öröm, az erő, a terjeszkedés korszakában van: nehéz dolog ilyenkor az életet kritika tárgyává tenni, mert erős az önkritikát elsöprő felszabadult lendület — és kényes feladat, mert az új nemzeti hódításra rendezkedőnek elsősorban önhiúságra, önbizalomra van szüksége: nem pedig az óvatosságra és intelmekkel figyelmeztető kritikára.

A három cseh halott viszonyát a tömeghez kritikus mivoltuk határozta meg. Pekar, a történész, élesen szembehelyezkedett Palacky múltszemléletével, amelynek hű követője és új értelmezője Masaryk volt. S mivel a csehek új államában Masaryk tanítása volt a példakép, Pekar megmaradt a történelmi múlt és a jelen kritikusának, éalda korszaknyitó a cseh szellemi életben: hiányzó újat hozott, a cseh irodalmi kritikát. Mint író, költő, esztéta és irodalomkritikus hozzátartozott az irányítók csoportjához és a fiatal köztársaság uralkodó szellemi elitjéhez. De Salda kritikája kiterjedt a cseh élet minden területére és kíméletlen tisztánlátásra törekvő szava gyakran keltett visszatetszést és heves ellenzést azoknál, akik a földuzzadt nemzeti erőt semmivel sem akarták „elgáncsolni“ és félték a kritika „destruáló“ hatásától. Mert igen jellemző a mai cseh életre, hogy hibáinak legkisebb birizgálására is türelmetlenül szisszen fel. A világháború győztesének ünneplő mentalitása jellemzi többnyire ma is a cseh társadalmat. Ezt célozza a politikai nevelés is, amely a szabaddá és erőssé lett nép önbizalmának fejlesztésére törekszik: a demokrácia hivatástudatára nevelt nép a cseh és nevelőinek intenciója szerint a

múlt igazságtalanságainak heroikus eltüntetése után, az igazság képviselője és őrzője a jelenben. A kritika alázatot, kevesebb önlelkese-
dést, de több valóságot kíván: ezt ma hiába keressük a cseh életben. A harmadik kritikus: Kramár, aki gyakran talán nem is annyira népe szervezetében élve kritizált, hanem saját személye fájalmaitól és csalódásaitól vezetve. Értjük ezt politikai pályafutásának utolsó szakaszára, midőn sértődötten félreállt és a bölcs és jós emelkedett hangján tört pálcát nemcsak népe, de az egész világ fölött. Az elkényeztetett, akaratos ember toporzékolásának tetszett már-már Kramár kritikája, mikor kifogásolta, hogy a csehek, a szlávok és a világ nem haladnak úgy, ahogy ő jónak látta. Ellenfeleinek vádja, hogy romantikus volt, gyakran talált. De ez nem von le nézeteinek értékéből. A kritikus, ha nem tudja megnyerni a tömeg többségét, ellenzéki — és sokszor furcsa helyzetbe kerül, Salda volt a három elhunyt cseh kritikus közül a „konjunkktúra“ szempontjából a legnépszerűbb. „Baloldalinak“ számított, ami a mai cseh materialista-pozitívista intellektualizmus baloldaliságát nézve, a többséget nyerhette meg számára — de az elismerés az esztétának szólt, s nem a társadalom kritikusának. Pekart „jobboldalinak“ és „reakciónak“ könyvelte el a közvélemény. Kramár a „fenséges ellenzék“ legendás alakja volt, ha nem is „Öfelsége Ellenzéke“, mint annyi éven át a bécsi parlamentben ... Kramárt tisztelték, de nem követték. Érdekes végigkísérni Pékár, Salda és Kramár életét: mindhárman abban az időben kezdtek működni és hatni, amikor a csehek az osztrák uralom alatt éltek, mindhárman résztvettek — és igen jelentős részt — a cseh nemzet megújulásának legújabb történetében. S a cseh nép, társadalom és szellemi élet függő problémái rajtuk mérhetők a legjobban, őrajtuk, akik nem mosódtak el a problémát kerülő tömegnek szánt áramlatban, hanem egyéniségüket és ítéletüket őrizve, mindenkor lelkiismeretük szerint hallatták a kritika hangját.

PEKAR ELLENPÓLUS: ellenpólusa Palacki Ferenc történetírásának. Palacki vagy Pékár? szólt a kérdés, mikor Pékár ellenvéleménye fölkaavarta a cseh történészek kedélyét. A válasz kétféle volt. „Pekar kongeniális Palackival, azzal a különbséggel, hogy Pékár elvetette Palacki elveit, de Pekar tételeit aligha fogják elvetetni.“ A másik véglet szerint: „Pekar működése a cseh tudományban tarthatatlan ...“ Nemcsak a történettudósok beavatott köreit érdekli ez a kérdés: hatása és háttere szétágazik az egész cseh életen. A két ellentmondás: Palacki és Pekar nem két ember nézeteltérése, hanem a kétfajta cseh lélek, szellemforma találkozása.

A tizenkilencedik század derekán Palacki Ferenc veti meg a modern cseh történetírás alapjait. Palacki korának romantikus szláv-szemléletét Herdertől szívta magába. Herder nagy jövőt jóslott a szláv népeknek, s a cseh Palacki lelkesen kutatta saját népe múltját, hogy oly nagyságot leljen benne, ami magában hordozza a nagy jövő jogát is. A Herder által hirdetett szláv humanizmust Palacki Hús Jánosban találta meg: Hus szerinte a szabadság eszméjéért szenvedett vértanúhalált, s a huszita kor a demokráciát, az igazságot, az európaiságot

jelenti. A huszita eszmevilág így szabja meg Palackinál a cseh múlt lényegét és egyben a cseh nép hivatását az európai népek közt, és mivel a cseh nép létharcát a németekkel vívja: a cseh történet „értelme“ a Húsban szimbólumot nyerő emberi szabadság küzdelme a német erőszak ellen. A vallás az „értelme“ a cseh történetnek: a protestáns huszizmus küzdelme a szabadságot és világosságot irtó katolicizmussal szemben... Masaryk is a „huszita“ lélekben érezte a cseh nép erejét és ennek jegyében szállt síkra népe igazságáért. De a huszita forradalom másfajta szemlélete régen úton volt, mint ahogy a cseh életet nemcsak a „huszita“ lélek uralta. Pékár adott e „másik“ léleknek nagyszabású és szerencsés kifejezést. Pékár, Jaroslav Gollnak, a cseh történelmi realizmus elindítójának tanítványa volt; Goll növendékeit arra oktatta: „ne quid faisi dicere audeat, ne quid veri non audeat história“ — a történész ne merészljen igaztalan dolgot mondani, de az igazságot se merje elhallgatni.

„Sohasem találkoztam oly művel, melynek címe így szólt volna: a francia, lengyel, magyar, német stb. történelem értelme“ — írta Pékár és ezzel szembeszállt a Palacky—Masaryk-vonal véleményével, amely egyforma „értelmet“ keresett a cseh múlt századaiban. Pekar szerint csak az helyezkedik így a történelemmel szemben, aki a priori nem akar a múlt kérdezője lenni, hanem a jelen és jövő irányítója. Masaryk felfogása a propaganda szükségességéből született, a jelen harcába vitt eszme kívánta a múlt tetsző és megfelelő „értelmét“. Pedig a történelemnek — vallja Pékár — nincsen értelme, nincsenek céljai, előre megszabott törvényei. Pekar magát „empirikus-pozitivistá historiografusnak“ nevezte és nem hitt az eredeti magas ósláv kultúrában, mint Palacky, aki a jó, a béke, a szabadság világát azonosította a szlávokkal a rossz, az erőszakos, elnyomó feudális germán-sággal szemben. Pekar nem zárkózik el az idegen hatások elismerése elől, mert mindazt, amit „kultúra alatt értünk, Csehországba az állami élet kezdetem a külföldről kaptuk“. Pekar nem kívánja, hogy a csehek minden jóban elsők és eredetiek legyenek, a cseh történelem legfontosabb tényezője szerinte a külföld példája, amely új formákat adott a cseh földműves szerszámainak épügy, mint a cseh kultúrának. Európa lelki lényege változik az idők folyamán, s ebben a változásban él a cseh nép is; nincs merev vonala a történelemnek, nincsen „értelme“. Minden kornak megvan a maga lelki, a maga életelve, világnézete. S ebben a szemléletben nagy hatást gyakorolt Pekar-ra barátja, a műtörténész Max Dvorák. Pekar szívesen használja a művészettörténetben szokásos neveket: román, gót, renaissance, barokk, klasszikus kor és romantizmus. És egymást váltogatják a klasszikus és romantikus korok Pekar történetszemléletében: a fegyelmezett rend és a kitörő újdonság korszakai. A klasszikus korok a tekintély túluralmát fejezik ki, a törvényességet, normákat, általában az értelmet és rendszert. A romantikus korszakok (beleszámítva a gótikát és barokkot is) inkább a szabadságot, szárnyalást, vágyat és eszményt képviselik. A tagadás intenzitása az előzővel szemben különféle: a barokk humanizmussal telített s magában hordja már a felvilágosodás korának csiréit. A román népek a klasszikus korokban nőnek

naggyá, a cseheknek (vagy a szlávoknak általában) a romantikus korszakok kedvezőek. A különbségeket kitűnően megérthetjük, — tanítja Pekar — ha összehasonlítjuk a huszita kort (az 1415—1434-es éveket) a fehérhegyi csatát megelőző idővel (az 1618—1620-as évekkel): ott a gondolat gyűlékonyága, amely emberfölötti erőfeszítésre képes, itt néhány előkelő úr összeesküvése, melyben sok a politikai szempont, ott erős nemzeti érzés, amely vágyódva keresi a testvéri szlávok segítségét a németek ellen, itt a német vezetés hatása, ott a város és a vidéki nép forradalma áll az előtérben, itt a főnemesség, ott az erkölcs és vallás javításának vágya, s hogy Csehországban szülessen meg Európa számára is a javulás, itt a vallás inkább eltünteteti az ellentéteket és a politika osztja ketté az embereket, ott demokratikus hajlamok, itt az arisztokrácia uralma, ott a gótika vertikális iránya, itt a renaissance horizontális vonala, gótikus várlakok helyett a renaissance úr gazdálkodó lett, nem sziklákon él, hanem a síkon — Palack^ „szegényes formulája“ szerint bizony nem érthetők meg ezek az óriási változások... Vagy gondoljunk a tizenkilencedik század cseh emberére, nincsenek-e megint más gondjai, s vajjon nem okozott-e a modern hitetlenség nagyobb és mélyebb változást a lélekben, mint az erőszakos vallásváltoztatás a fehérhegyi csata után...? És e tapasztalatokra támaszkodva előre láthatjuk, hogy a következő korszak megint más lesz és másra fogja helyezni a hangsúlyt: valószínűleg vallásos lesz — mondja Pekar — és nem lesz demokratikus — legalább is nem a mai értelemben... „Tempora mutantur et nos mutantur in illis“ vonja le következtetését Pekar, — de nemcsak egyesek változnak, hanem egész népek!

Pekar történelemszemlélete magas és előkelő, nem számít a tömegek megértésére, de az igazságot keresi. A tömegnek jelszavak valók, egyszerű szózatok, de nem szellemtörténeti finomságok... Ezt igen jól tudta Masaryk, aki politikai célok szolgálatába állította a történelmet és Pekar szavai szerint „agitált Hús nevével“. Pekaft áthatja az európai kultúra tudata és népe történetét Európától elválaszthatatlannak érzi: nincs autonóm cseh fejlődés, csak európai történelem, melybe a csehek is beletartoznak; a huszitizmus sem független a „külföldtől“. Ami pedig egyéni ízt és értéket ad a nemzet történetének: az a nemzeti tudat.

A huszitizmusról „különös véleménye“ volt Pekárnak, ahogy kritikusai mondták. Mert nemcsak hogy nem ismerte el a huszita demokráciát a cseh történelem „értelmének“, de véleménye szerint a huszita kor nem is volt demokrata. A huszita mozgalom nőm tudott annyira független lenni a középkori gondolkodástól, hogy ne ismerjen rendeket: állapította meg Pekar. Pekar kritikus: már első tanulmányában is kíméletlen volt, mikor megcáfolta a régi hiedelmet, mintha II. Ottokárnak többször felajánlották volna a német királyi koronát és ő elutasította volna; ellenkezőleg, szólt a fiatal Pekar, hiába igyekezett a korona elérésére... És Zizka sem volt higgadt és józan államférfiú, hanem „dühös fanatikus“; a huszita kor megrontotta a parasztság helyzetét, a husziták kegyetlenek voltak és a huszitizmus rossz hatással volt a cseh történelemre, mert az egyház elleni

elkeseredett harcba kergette a cseh népet, mely hajlama szerint az ellentéteket szívesen oldotta volna meg békés úton is. A kritikus bátor szava ez — abban az időben, mikor Masaryk, a nemzet vezére kijelenti: „Tabor nekünk programunk!” — Viszont Pekar nem akarta méltatlanul megtépázni a huszita kor nimbuszait, csak az igazságot kereste. Elismerte a huszitizmus nagyságát és a cseh történelem fénykorának tartja, s midőn Mommsen a cseheket a „barbarizmus apostolainak” bélyegezte, Pekar volt az, aki éppen a huszitizmusra hivatkozva védte meg nemzetét. De egész másként látja a huszitizmus nagyságát, mint Palack[^] vagy Masaryk. Pekar másképpen látja magát Húst is, mint azok, akik kultuszt üzték belőle: Hús nem akart új vallást alapítani, hanem vissza akart térni a régi valláshoz, a katolikushoz. Hús jobb katolikus akart lenni. S ezért „nekünk, a XIX. század gyermekeinek nagyon kevés jogunk van ahhoz, hogy Húst ünnepeljük. Hús ha feltámadna sírjából, nem akarna bennünket megismerni, olyan nemzetet, amely elfordult az ő legmélyebb és legbuzgóbban érzett ideáljaitól. Ilyen értelemben mi nem vagyunk Hús nemzete és nem is leszünk soha!” A huszitizmus lényege Pekar szerint nem a vallási ellentét volt, hanem a cseh nemzeti elem harca a németiség ellen. Ellenfelei azzal vádolták Pekar, hogy arra törekedett, minél kíméletesebben szóljon a katolikusokról, s minél kegyetlenebbül a huszitákról!

Pekar hívő katolikus és konzervatív; katolicizmusa és konzervativizmusa nem gátolja őt meg a huszita kor elismerésében sem, de arra is vezeti, hogy fejezeteket és szempontokat fedezzen föl a cseh múltban, melyeket eddig elhanyagoltak. Szent Vencelről írott szép könyve világosságot derített a cseh kereszténység kezdeteire, arra az időre, mikor a cseh nép belekapcsolódott a nyugati kultúrába és az európai keresztény történetbe. Pekar Szent Vencelben látja a cseh európaiságot: emlékeztet Szent Vencel humanizmusára s arra, hogy Szent Vencel nem súllyesztette országát hűbériségbe. Palack[^] találta ki, — úgymond — hogy Szent Vencel ötszáz ezüsttallér és százhusz ökör fizetésére kötelezte az országot... Szent Vencel a nyugathoz hozta közel országát, a római-keresztény kultúrát a germán-szláv északon elsőnek ő fejezte ki, Szent Vencel jó hírt és megbecsülést szerzett, ez tette lehetővé a cseh nemzet későbbi emelkedését. Nélküle nem érthető meg a cseh történet. Szent Vencel mindig a néplélek mélyén élt, Hús is tisztelte, a nép hozzá fohászzkodott, hozzá szólt századok mélyéből az egyetlen kérés: „Ne engedd, hogy elpusztuljunk!” Reményt, vigaszt nyert a cseh nép a Szent Vencelről szóló korátokból, ő adott erőt a nemzeti érzésnek, rúgója és szimbóluma volt a cseh történelemnek. A legendák mint a cseh föld föl-szabadítóját emlegetik, IV. Károly katedrális emel neki: ezt a hagyományt a protestantizmus sem tüntette el. Csak mikor a Habsburg-ellenesség egyesült a katolicizmus-ellenességgel, akkor halványodott el Szent Vencel kultusza. Pekar szerint a csehek Szent Vencellel léptek be az európai keresztény kultúrközösségbe: a keresztény Európa megértése válik így a cseh történet legnagyobb eseményévé — s nem az, hogy a huszitizmus a „francia forradalmat megelőzve” a demokratikus szabadság eszmék európai hirdetője lett.

Pekar az európai népek együttéléséből magyarázza a cseh múltat: a kölcsönös hatásokat, a kulturális áramlást figyeli; természetes, hogy más színben tűnik fel előtte a cseh-német viszony is. Fölfedezi a német szomszédság békésebb részleteit. Még a germanizáló és katolizáló „gyűlölt“ barokkban is meglátta a kultúra értékeit. Pekaí a román-katolikus kultúrát különben is többre értékeli a német-protestáns kultúrájánál. De elismeri a német kultúra jelentőségét a csehek számára: „A németek révén jutottak el hozzánk nagyrészt a haladás európai példái és formái. Nem arról van szó, hogy a németek találtak ki mindent, (a feudalizmus sem a németeknek jutott eszébe), de a németek vették át és továbbították hozzánk.“ A németeken kívül — Pekar szerint — fontos a magyar szomszédság is. Leszögezi, hogy a magyarok vágták el a cseheket Bizáncból és a délkeleti szlávoktól, de nem jut eszébe oly naiv kifakadás, mint Palackinak, aki egyedül a magyarokat okolta, hogy Kelet-Európában nem jöhetett létre a nyugati frank monarchiához hasonló szláv keleti birodalom. Palacki illúzióival szemben Pekar nem a szlávok imperializmusa után vágyakozik, hanem a népek és fajok békéjét szorgalmazza. Gyakorlatilag a cseh-német béke apostola volt: nacionalizmusa mentes a németgyűlölettől és elítélt minden erőszakos németellenes magatartást. „Nem szabad visszatérni a huszitizmus harci modorához, sem logikájához!“, mert ma más a németek helyzete, ma már „történelmi lakójoguk“ van Csehországban és a „csehek helyzete is más Közép-Európában“. A világháborúban Pekaí úgy látta, hogy a küzdelem eldöntetlen marad: a megegyezést Ausztriával a cseh történelmi államjog alapján képzelte el. Az államjogi álláspont vezette Pekaít, midőn ellenezte Szlovénia Csehszlovákiához való csatolását: a cseh államjogon állt és tisztelte a magyar államjogot. Élesen bírálta a csehszlovák földbirtokreformot: nem érthetett egyet a reform indokolásával, hogy vissza kell adni a cseheknek a fehérhegyi csata után elvesztett földjét. Pekaí a föld békéltető erejében hitt. Csak a földtől idegen eszmék olthatják be az együttélőket az ellentétek mérgével. Pekaí szerette és tisztelte a földet, cseh parasztok sarja volt maga is; a földön járt és magyarázta a földön folyó életet, arra törekedett, hogy megismerje a valóságot, amennyire lehetséges sokoldalúan és elfogulatlanul. Bízott a történelem nagy tanító erejében: a történelem legyen az élet tanítómestere, de az igazságaiban megismert történelem.

F. X. SALDÁNAK a múlt helyett a jelen élete kötötte le figyelmét, de etikája hasonló Pékáréhoz: ő is az igazságot és valóságot kereste. Hivatása csak részben a társadalom-kritika; ami nevéhez fűződik: a cseh irodalmi kritika megteremtése. Vrchlickyvel — a modern cseh irodalom úttörőjével hasonlítják össze: mert amint Vrchlicky megtermékenyítette a cseh irodalmat a modern kifejezés összes eszközeivel, úgy Salda az előtte fejletlen cseh irodalmi kritikát emelte európai nivóra. Utódjai nincsenek: magában állt, s ha látzatra követték és megértették: magánosan távozott. Salda íróművész volt: a szürkeségre hajló és a nyelvi finomságok iránt kevésbé megértő

cseh irodalmi nyelvet az esztétikai szépség újdonságával gazdagította. S ezáltal újra rokonságba kerül Pekar-zsal, kit tiszta, gazdag és finomnyelvű stílusa a cseh prózaírás mesterévé avatott.

Salda a színvonal őre volt a cseh irodalomban. De érdeklődése és tudása nemzete egész életére kiterjedt. Az irodalmat mint a nemzet szellemi kifejezését ápolta; nem Tart pour Part irodalomkritikus, hanem a csehek szellemi életének tudatos fejlesztője. A nemzet fogalma korán szerepet nyert életében. Reichenbergben született, ahol a csehek kisebbségben éltek. A nemzet első élményeit a kisebbségi ember lelkével ragadta meg. 1877-ben, tízéves korában lánghoz fűl benne először a nemzeti öntudat: mikor az orosz-török háborúból a szlávok dicső győzelmének híre jut el a cseh szívekhez. A gimnazista Kramárt is a nagy Oroszország testvéri gesztusa hatja meg és indítja el benne a pánszláv rajongást. De mennyivel más hatást vált ki ez az esemény az irodalmár Saldában: Kramár a szláv imperializmust szívja magába gyermekkori élményéből, Salda az ideális, mély nemzeti öntudatot. A gyermek Salda lelkében a kisebbségi ember érzései ébrednek: emberileg foglalkoztatja a nacionalizmus, nem a külső hódító nemzeti erő imponál neki, hanem a nemzeti lélek belső szabadsága és mélysege. A nemzetiség előtte „a lelkiismeret kérdése, a felelősség és kötelesség problémája, erkölcsi probléma, a világnézet és ítélet problémája“. De a nemzet ily értelméhez emelkedettség és horizont kell, amit Salda nem látott maga körül: első hangja így szólt: „Ki az otthon nyomott zárkózottságából, ki a szabad levegőre“, ami alatt Európát értette. Minden igyekezete az volt, hogy minél európaibb nívóra emelje a cseh nemzet szellemét és kifejezőjét: az irodalmat. Az igazi cseh mivolt és európaiság egyet jelent nála: de mily nehéz megszerezni a nemzeti mivolt méltóságát! Mélyre kell szállni, nagyon mélyre kell leszállni, el kell hagyni a hitvány felületeket. „A cseh jelleg a művészetben mélyebben gyökerezik.“ A „népies“ még nem jelenti a nemzetit, mert a külsőséges „nemzeti művészet“ kevésbé csehes, mint egy „utolsó dekadens vagy szimbolista verskötetecske“, amiben őszinteség és bátorság lakozik. A „főváros“ sem minden! A kultúrát decentralizálni kell és érintkezésbe hozni a cseh földdel: Salda, akárcsak Pekar, a föld szerelmese, s a „föld“ úgy szellemi világában, mint kritikáiban szinte központi élménnyé emelkedik. Nem hisz a földtől „magasba“ fejlődő nagyszerű haladásban: a technikában, a fejlődés befelé fordul nála, a lélekbe és a földhöz; így értheti meg Salda a cseh barokkot és a protestantizmust egyaránt, mert mindent a cseh föld fiának szellemével érez; nem zár ki semmit és a nemzetet nem teszi egyetlen ideáltól függővé, mint Palacky és Masaryk. Salda nemzeti hűséget hirdet, de a művész nem szabhatja magát határok közé, nem adhatja föl szigorúságát csak azért, hogy „népies“ legyen, azaz: mindenki számára hozzáférhető és a népet nevelő. Az a kívánság, hogy az alkotó leszálljon magaslatairól: „ez nem demokratikus, ez plebejusi és gyilkoló“. Nemzetinek lenni: jelenti a gyarapítást, emelkedést és fokozást. A cseh életből Salda szerint hiányzik az eredetiség, a nemzeti egyéniség és biztosság. Az „ösrégi cseh érzések“^ többnyire máshonnan lesték el — mondja — és a népies

művészet eredete nem cseh, hanem német. De nem lehet másképp, mert nincs kellő kapcsolat a földdel. Pedig „minden emberi léleknek egyetlen szülőanyja és nevelője: a szent föld; nem lehet tőle büntetlenül hosszabb időre eltávolodni, s hűtlenné válni hozzá sem lehet anélkül, hogy el ne pusztuljunk...“ S a föld igazi szeretetére csak a keresztény lélek képes — újra párhuzam Pekar-zsal, kinél a cseh nemzet európai létét nem a huszitizmus, hanem a kereszténység határozza meg. Csak hívő keresztény szeretheti igazán hazáját, — mondja Salda — másvalaki csak materiálisán, hasznosságból, vagy egyéb értelmi élményből vonzódhat hozzá, esetleg nagyzolásból, mert a „haza“ az „én“ folytatása... Az alkotó szellem szeretetével csak a keresztény ember szolgálhatja a hazát. Mert a kereszténység a föld vallása. Az a keresztény, aki nem szereti hazáját és szülőföldjét, Istent sem szereti. Aki eloldódott a földtől, olyanná válik, mint a „bolygó zsidó...“ A költő, a művész, az író nem lebeghet a levegőben: „A költő csak akkor volt erős, mikor sokak nevében, a tömegért, a nemzetért, a korért beszélt, mikor szerv volt, mikor Millió volt, mert az elnyomott lelkek szabadulása szólt belőle.“ Meg kell találni a nemzet gyökerét: a nép még egészséges, a népben található még dicső erény, a lélek előkelősége, a mélyen-élés tehetsége, az egyszerűség, amely egyértelmű a nagysággal. Ezen népi egyszerűség és nagyság szimbóluma Salda előtt Szent Vencel... — újra Pekaf jut eszünkbe...!

De mily sivár a kép, ha Salda ideáljainak világából leszállva körültekint: a cseh nép nem talált önmagára s ereje sincs hozzá, mert a „félútról mindig kényelmesen visszatért és szükség nélkül hajlott a kompromisszumokra“. Salda tisztító kritikája akkor jelentkezett a legélesebben, mikor a csehek élete már szabadon bontakozott ki a csehszlovák köztársaságban. És kritikája ekkor talált a legtöbb ellenzésre. Kíméletlenül ítélte meg a csehszlovák demokráciát is. Az állami önállóság elérését nem tartja végleges célnak a csehek számára — csalódottnak érzi magát, mert az államfordulat után „csak másolat vagyunk és nem eredeti“: köztársaság a francia forradalom hite és mintái szerint, az ész és tudomány túlbecsülésével. Salda úgy látja, hogy az új államban a cseh társadalom az oligarchia felé fejlődik; az államalapítás korszakának kapzsi szellemét egy Balzacnak kellene leleplezni, ő mondhatná meg, hogy a lélek és szív mily árulásával valósult meg a régi álm... Középszerűség uralkodik a cseh életen, kulturális dolgokban nagy a hanyagság és figyelmetlenség; a politika tanácstalanságára vall a cseh-német kérdés megoldatlansága, belső anarchia fenyeget és a tipikus cseh veszedelem: túlnagy elégedettség a status quo-val, túlnagy bizodalom benne és túlsók lelki lustaság. „Belső orientációra“ lenne szükség és nem utánzásra: a kelet utánzása éppoly kicsinyes és szegényes, mint a nyugat utánzása: „Sem nyugat, sem kelet, sem jobboldal, sem baloldal, hanem közép, és ez többek közt azt is jelenti, hogy az egyéniséget az alkotás gyújtópontjába gyűjtsük.“ De Salda nemzete nem tudja megtalálni önmagát „ezelőtt a német-osztrák pórázon voltunk, most a francián...“ Jó lenne, ha már véget érnének a „tanoncévek“ és „szabad, önálló ítéletű önbe-

rekké lennénk“. A demokráciát sem abban látja, hogy egy államformát minden alkotó és alakító mozdulat nélkül magáévá tegyen a nemzet. Salda harcol a demokrácia túlságos idealizálása ellen is, mert „nekem minden államforma — caesari“, nem tűri el a „formulákat“: mindig a belső lényeket keresi, a tartalmat. A csehszlovák demokrácia kritikájával egyidejűleg foglalkozott a szlovenszkói magyarsággal is. A valószínű demokrácia megvalósításával a magyarokat is megnyerhetőnek vélte a csehszlovák gondolat számára. Elfogultan ítelt, mert mint azok, kik hirdetik, hogy a „magyaroknak Csehszlovákiában jobb dolguk van, mint Magyarországon“, Salda is a csehszlovák demokrácia ideálját szerette volna a szlovenszkói magyarok elé állítani — a „nem demokrata“ Magyarországgal szemben. Prágát Európa és a Nyugat szimbólumává akarta emelni a szlovenszkói magyarok számára. Nem látta, hogy a kisebbségi magyarság problémája nemcsak politikai, hanem kulturális természetű, a nemzet kultúrájában pedig nem szabad — a politikai agitáció módjával — határokat és távolságokat növelni. Salda, aki mindenkor emelkedett volt, inkább csak tájékozatlanságból ítéltetett így, mint ahogy még a jóindulatú csehek sem képesek a szlovenszkói magyarság nemzeti problémáinak gyökereit az igazi európaiság szellemében megérteni. De Salda kritikája, mikor nemzete demokratikus útját kijelölte, tiszta volt és elfogulatlan: demokrácia még nem lesz és a fasizmus veszedelme sem tűnik el, — mondotta — ha „naponta mind a hét esetben ragozni fogjuk a demokrácia szót!“ Minden népnek vannak ideális gondolkodói, akik a valóság határain túl szépen megfogalmazzák népük hivatását és szerepét. Példák, ideálok mindenütt vannak: a népen múlik, hogy mit tud ezekből valóra váltani.

KAREL KRAMM, mint a cseh nemzeti élet „élő lelkiismerete“ halatta szavát tragikus életének alkonyán. Tragikus élet: mert Kramár népe szabadságáért, jövőjéért küzdött szinte gyermekora óta: hiszen már arra nevelték körülményei és lehetőségei, hogy mint politikus minden erejével népe ügyét szolgálja, a szabadságot. S a szabadság megszületett, de Karel Kramár nem a csehek önálló és szabad országában érte el politikai pályafutásának csúcspontját, hanem az osztrák-magyar monarchiában, ahol mint hazaárulót halálra ítélték. Nézeteltérések a cseh nemzet vezéreivel és fõlszabadítóival, személyi kérdések szegték Kramár kedvét... Ijesztően villan át az ember agyán, hogy oly nagy dolgokban, mint a nemzet, haza, a nép szabadsága, győzelme, vagy veresége — személyek érdekei ütközhetnek össze és az emberek vetélkedése játszhat szerepet; mily kicsinyek és lesújtók a nagy és magasztos dolgok hátterei!

Kramár abban az időben lépett a közéletbe, mikor két irány mozgatta a csehek politikai gondolkodását: a cseh államjogi meggyőződés, amely a történeti jogok elismertetésével kívánta megoldani Ausztria keretén belül a cseh kérdést, s a másik: a meddő állampolitikai harcokban csömört kapott radikalizmus, amely nyílt harcban akarta eldönteni a cseh nép sorsát, tekintet nélkül Ausztriára és a történeti jogokra. Az utóbbi irányzatot különben az 1867. évi osztrák-magyar

kiegyezés érlelte, mert ebben a csehek nemzetük és államjoguk lealacsonyítását látták. Az osztrák-magyar kiegyezés talán legújabbkori rúgója a csehek magyar-gyűlöletének. E gyűlöletnek egyenes, meggyőződéses képviselője volt Karel Kramár. Az ellenszenv mozgatója kétségkívül az volt, hogy a magyarok el tudták érni azt, amire a csehek hiába vágyakoztak. De Kramárnak ezenfelül Palack^ történetírásának szellemében is „újtában álltak“ a magyarok. Kramár is nagyszláv álmokat kergetett, s egyik kedvenc megoldási terve volt; Ausztria szlávosítása, vagyis a szláv többség érvényesülése és a magyar-német kisebbség hatalmának megtörése. Palacky keleti szláv birodalmának újabbkori változata ez! Kramár eredetileg nem állt ilyen „államjogi“ alapon. Mint a „realisták“ csoportjának tagja Masarykkal együtt elítélte az ó-cseh párt radikális államjogi programját. Csak később, a bécsi levéltári történelmi tanulmányok formálták Kramáft a cseh államjogi álláspont jellemző képviselőjévé. A cseh államjog elismerése — irta — a birodalomban új és egészséges viszonyokat teremtené. Kramár államjogi harca többé nem Ausztria „ellen“, hanem a „jobb“ Ausztriáért folyik. De a távolban mégsem „Ausztria“ lebegett szeme előtt, hanem a szláv népek testvéresülése és dicső felemelkedése Európa keletén. Csak apró részletnek látszik, hogy Kramár tervszerűen, az opportunizmus minden eszközével a cseh nép gazdasági és kulturális előnyomulását segítette elő Ausztriában ... Kramár többet akart; ez legjobban élete utolsó éveiben tűnt ki, mikor a sikertelenségtől elkeseredve kiöntötte szívét, s megmutatta, hogy népe szabadsága is csak úgy lett volna számára teljes öröm, ha Oroszország vezetése mellett megvalósul szlávok európai impériuma.

Kramár telhetetlen volt, romantikus és fanatikus. Meg non történt, megvalósulhatatlan, vagy megváltozhatatlan dolgok fölött bánkódott és töprengett. Veszedelemmel jár, ha az ember nem tud kompromisszumot kötni ideáljai és a valóság közt: Kramár, a régi Ausztria nagy opportunistája (és az opportunizmus is kompromisszum...!) nem tudott belenyugodni szláv álmainak megghiúsulásába. Lehet, hogy a körülmények kergették a zsákutcába, lehet, hogy az „első szerelem“ rabja volt, mert 1890-ben tett első oroszországi utazásáról asszonyt és életformát hozott magával; a világháborúig feleségének birtokán a krími félszigeten töltötte nyarait és prágai otthonát szemben a Hradzsinnal, a Mária-sáncon, ukrán udvarház mintájára építette... Szláv gőzben élt, anakronisztikusan és tragikusan.

A Palacky és Masaryk által értelmezett szláv-germán antagonizmus szereplőjének érezte Kramár is nemzetét: látta veszélyeztetett helyzetét, érezte a nagy európai földrengés jeleit és úgy akarta népét kivezetni a káoszból, hogy a cseheket a nemzeti lét örök biztonsága övezze, s eloszoljanak az örökös aggodás érzetei... Túlnagy program a kis nemzet számára; mozgósítani kell a világ összes erőit, ahogy Masaryk tette, aki realisabb volt, mint Kramár, aki viszont csak a szláv világot akarta mozgósítani. Kramár Ausztriát is óvni akarta a pángermán veszedelem elől. A „Drang nach Osten“ útjába Ausztria esik, de elsősorban a cseh királyság... A hármasszövetség helyett Kramár szerette volna, ha Ausztria Oroszországgal és Franciaországgal

gal köt barátságot. De minden reménysége Oroszország volt: különösen, mikor a cári abszolútizmus tűnésével Oroszországban is a nagyszláv mozgalom éledezett. „Élete legszebb pillanatának“ nevezi az 1908-ban Prágában tartott szláv összejövetelt. Itt — írja Kramár 1922-ben (!) — „az összes szlávok színe előtt kezet adtak egymásnak az oroszok és lengyelek, a bolgárok és szerbek, a szláv testvéresülés őszinte ünnepe volt, amit addig álmaimban sem tudtam elképzelni. És reményleni lehetett, hogy tartós lesz és mélyülni fog.“ De reményei hajótörést szenvedtek. Mint az első csehszlovák kormány miniszterelnöke, 1918 november 14-én ő hirdeti ki a Habsburg-Lotharingiai dinasztia trónfosztását, de Kramár a trónnélküli köztársaságban nem tudta magát megtalálni. Kormányára megbukott, s vezetését többé az új államban nem vállalt. Visszavonult Prága fölötti villájába, s onnan a magasból ítélkezett, legutóbb már csak örökifjú, tüzes vezércikkeivel, a kedve ellen alakult világ fölött. Ott székelt Kramái, a fölényes kritikus, aki kíméletlen szavakkal sújtott le hazája politikai vezéreire is. Elkeseredése és csalódása akkor vált teljessé, midőn Csehszlovákia szerződést kötött a bolsevista Oroszországgal — Kramái legnagyobb ellenségével.

Pánszláv elveihez hű maradt Kramár, vagy még hívebben, görösebben ragaszkodott hozzájuk, mikor minden ellene szólt és ő magánosan harcolt lídercei ellen. A bolsevizmust az orosz népen elkövetett legszörnyűbb büntettnék tartotta, bűnös tettnek a kultúra, a civilizáció és minden ellen, ami az emberiség előtt szentnek számíthat. És utolsó parlamenti beszédében 1935 november 7-én este a „régirezsim“ nevében tiltakozott a csehszlovák-szovjet paktum ellen. „Protestálok ellene, hogy a szovjettel kötött szerződés tartós alapja legyen népeink barátságának. Könnyelmű hiedelem, hogy ez a barátság államunk s az európai egyensúly tartós biztonságát szolgálhatná. Dr. Beneš egész politikájának kínos végét jelenti, hogy utolsó menedéke a szovjet lett... Ha a szovjet velünk együtt győzne, ez a mi bolsevizálásunkat jelentené, az összes nyugati országok bolsevizálását és az európai civilizáció végét. Ha azonban a szovjetszövetség vereséget szenvedne, ez egy új nemzeti Oroszországot jelentene. A bolsevikiek győzelme a csehek szellemi, kulturális és politikai önállóságának bukása lenne.“ Kramái a nemzeti Oroszország rögeszméjével húnyta le szemét. Nem akart tudomást szerezni arról a világról, amely álmaiktól megfosztotta, nem tudott beleilleszkedni a fölötté és eszméi fölött eljárt időbe és változáiba. Pánszláv maradt és halálos ágyán is a pángermán veszedelem lobogott agyában. Tanácsait nem hallgatták meg, de Kramár hangja jelen volt a cseh életben. Az ilyen jelenlétnek sohasem tudni, milyen a hatása és jelentősége. Ez csak akkor derül ki, ha a hang elnémul, az élet elárvul és a nemzet világa a nemrég élő hangja nélkül fut tovább az ismeretlen jövő felé.